

Het zou niet onplezierig zijn, wanneer we deze prachtige en interessante vogel eens wat meer te zien kregen. Daarvoor moeten wel eenige moeilijkheden worden overwonnen, want er zullen wel zuinigerds zijn, die dezen pittenvreter, die tegelijk ook wel eens knoppenvreter wil zijn, voor „schadelijk” zullen verklaren, evenals dat met de goudvink het geval is.

JAC. P. THIJSSSE.

INHEEMSE PLANTEN IN DE VOLKS-GENEESKUNDE.

Urtica dioica en *U. durens*.

De naam *Urtica* is afgeleid van 't Latijnse werkwoord *uro* = branden. *Dioika* (= tweehuizig) is samengesteld uit 't Gr. *dis* = tweemaal en *oikos* = huis. *Urens* = brandend, van 't Lat. *uro*. De kleine brandnetel werd *U. urens* genoemd, omdat aangenomen werd, dat deze grotere brandende kracht bezat dan de *U. dioica*.

In 't Oud-hoogduits vinden we de namen *Heitirnezila*, *Heitirnezzili* (*Heisz* = heet) en ook *Hedornezzola*; in 't Middel-hoogduits zien we de vormen *Heyterneschel*, *Heyternessel*, *Heyternessil*, *Heyternezela*, *Heiternessel*, *Heiternezzel*, *Haiternessel*, *Hedernessel*, *Etternessel* en *Eyternessel*; in 't zestiende-eeuwse Duits ontmoeten we o.a. *Heyternessel* en *Brennend Nessel*. In 't Middel-nederduits vinden we de vormen *Hedernetel*, *Hadernetele*, en de tegenwoordige Duitse dialecten hebben o.a. *Heddernetel*, *Hedenettel*, *Heiernietel*, *Hernetele*, *Hiddernetel* en *Hiederniessel*.

In 't Middel-nederlands (Vlaams) heet de plant *edernetele*. In 't Nederlands van de 16de en 17de eeuw vinden we meestal *broenetel* (van *broeien*) en een enkele maal ook *bernnnetel* (van *bernen* = branden).

Door alle eeuwen heen heeft de brandnetel zowel in de wetenschappelijke als in de volks-geneeskunde een belangrijke plaats ingenomen. Hoogstwaarschijnlijk heeft ze in de vroegste tijden bij verschillende volken, ook bij de Grieken, tot de magische planten behoord. Aristoteles toch verhaalt in zijn geschrift over zoölogie, dat de herders hun geiten, die niet drachtig geworden waren, met brandnetels op de uiers sloegen, opdat ze toch melk zouden geven¹⁾. Dit wijst er op, dat de netel op de een of andere wijze met de vruchtbaarheidsidee in verband werd gebracht. Ook in ons eigen land treffen we nog volksgebruiken aan, die in dezelfde richting wijzen. In Noord-Holland wordt op „Luilak”, de Zaterdag voor Pinksteren, de langslaper, die zich naar buiten waagt, met brandnetels bewerkt; komt hij niet op straat, dan worden er netels aan zijn deur gehangen²⁾. Ook bij verschillende oude Pinkstergebruiken in ons land, die hun oorsprong vinden in godsdienstige voorstellingen uit de voor-Christelijke tijd, speelt de brandnetel een rol. Het feest, dat men omstreeks die tijd vierde, was een religieuze uiting van vreugde over de weer ontwaakte groeikracht der natuur, over de komende vernieuwing van het leven.

De z.g.n. Pinksterbloem, Pinksterbruid of Pinksterlummel, treedt hierbij ook nu nog op als genius van de groeikracht, als vegetatiegenius. Deze Pinksterlummel wordt op verschillende plaatsen versierd met een kroon van *brandnetels* of er mee geslagen. Ook hier wordt dus de *Urtica* weer in verband gebracht met de vruchtbaarheidsidee. Iets dergelijks vindt plaats bij de *nustekookgebruiken* in Drente op Pinkstermaandag³⁾.

Uit een en ander mogen we dus concluderen, dat in de grijze oudheid aan de brandnetel magische kracht werd toegeschreven; ze zal dan ook ongetwijfeld behoord hebben tot de geneesmiddelen der priester-artsen bij de Grieken. Deze priester-medici echter hebben onder het individualistische Griekse volk nooit het monopolie der geneeskunde gehad: steeds hebben ze de „leken-artsen” naast zich moeten dulden. Ook die hebben de *Urtica* als medicament gekend en zo zal de plant in de officiële medisch-pharmaceutische wetenschap haar plaats gekregen hebben.

Reeds Hippocrates ⁴⁾, de grondlegger der Griekse medische wetenschap noemt het brandnetelzaad als expectorans ⁵⁾ (Bk. VII, 69) en reinigend middel (Bk. VI, 561) ⁶⁾. De Romein Celsus ⁷⁾ beschouwt de brandnetel als een lichtverteerbaar en laxerend voedingsmiddel, dat hij o.a. aanbeveelt voor lijders aan droge hoest (Bk. II, kap. 20 en 29; Bk. IV, kap. 10). Ook tegen kliergezwollen gebruikte hij het (Bk. V, kap. 18) ⁸⁾.

Dioskorides ⁹⁾ zegt van de brandnetel (Gr. akalyphe of knide) o.a.: „De akalyphe (Lat. *Urtica*) komt in twee soorten voor. De ene namelijk is forser, heeft ruwere, bredere, donkerder bladeren en een vrucht, die op lijnzaad gelijk, maar kleiner is dan dit. De andere (*Urtica mollis*) heeft fijne zaden en is niet zo ruw. De bladeren van beide soorten ¹⁰⁾, met zout als kataplasma ¹¹⁾, genezen hondebeten en [gangreen ¹²⁾], kwaadaardige kankerachtige en vuile zweren, evenals verstuiking, klierzwellen, klieren aan de oren en aan de schaamdelen en abscessen. De bladeren met het sap fijngevreven helpen tegen neusbloeding. Het zaad, met honing als likmiddel, helpt tegen longontsteking en pleuritis, verwijdert onreine stoffen uit de borst en wordt tot de bederfwerende middelen gerekend. De bladeren, met mosselen gekookt, maken de buik zacht, verdrijven winden en zijn urinedrijvend. Het sap, als gorgeldrank gebruikt, geneest de ontsteking van de huid” (Bk. IV, kap. 92).

In gelijke geest spreekt Paulos van Aegina ¹³⁾, bk. IV, kap. 19, waar hij zegt: „Oude noten werken goed bij gangreen en reinigend, voorts brandnetels en wolfsmelksap op de juiste tijd en matig aangewend” en in bk. VII, kap. 3, waar we vinden: „Akalyphe (d.i. *Urtica*) de vrucht en de bladeren zijn fijndelig en droog zonder te bijten, ze verdelen en reinigen gezwollen en zijn opwekkend, prikkelend voor het lichaam”.

Nog een schrijver uit de Romeinse oudheid willen we in dit verband raadplegen, namelijk de bekende auteur Plinius ¹⁴⁾. In het 22ste boek van zijn *Historia naturalis* zegt hij, dat de fijn-gestoten en met oude olie of berenvet vermengde brandnetelbladeren een goed middel zijn tegen podagra (= voetjicht) ¹⁵⁾. Op deze plaats bij Plinius heeft Joost van Ravelingen blijkbaar het oog in R. Dodonaeus' Herbarius oft Cruijdt-Boeck (1644) ¹⁶⁾, blz. 2251, als hij vermeldt: „Plinius schrijft, dat de bladers van *Netelen* gestooten worden met oude Olie, oft Beyren-smout, om soo op de plaetsen te legghen, die met *Flerecijn* ¹⁷⁾ ghequeelt worden. Ende 't selve wordt hedensdaegsh goet gevonden in de selve ghebreken”.

Alle eeuwen door heeft de *Urtica* dus haar plaats behouden als middel tegen reumatische aandoeningen als jicht, podagra (of flereciijn). Dit blijkt ook uit een verzameling Middel-nederlandse recepten ¹⁸⁾, waarin we onder nr. 168 opgegeven vinden: „Jeghen *fledersijn* neemt alsene,

Grote Brandnetel: *Urtica dioica*.

ysope, *edernetelen*, ende siet dese drie crude in orine een lanc stic ende maecter of een plaester, ende legghet daer *tfledersijn* noopt, also heet als hi ghedoghen mach: het salre mede sochten ende vergaen". (d.i. Tegen het flereciijn neemt alsem, hysop, brandnetels, en kookt deze drie kruiden in urine gedurende geruime tijd en maakt er een pleister van en legt die daar, waar 't flereciijn pijn veroorzaakt, zo heet als hij (nl. de lijder) verdragen kan: het zal er door verminderen en verdwijnen). En onder nr. 522: „Jeghen *vledersijn*, wrive *netele* wel ende legghet daer u devel dert". (d.i. Tegen flereciijn: wrijf netels goed fijn en leg ze, waar de kwaal u pijn veroorzaakt).

In een Middel-nederduits „Arzneibuch" uit de 14de eeuw¹⁹⁾ treffen we een soortgelijk voorschrift aan onder het opschrift: *Weder de kolden gicht en bote* (d.i. Tegen de koude jicht een remedie). Het luidt aldus: „So we de kolden gicht hevet, de scal in deme meyghe nemen espenlof, unde scal dat seden, unde scal dar mede an ener bodene boden. He scal nemen *hedernetelen* unde billenkrut like vele, soltes half also vele, dat scalme to semene stoten; also he in dem bade sit, so scal he sic sere mede wriven unde smeren". (d.i. Wie de koude jicht heeft, die moet in Mei espenloof nemen en moet dat koken en moet daarmee in een badkuip baden. Hij moet nemen *brandnetels* en bilzenkruid van elk evenveel, zout half zoveel; dat moet men fijnstoten; terwijl hij in het bad zit, moet hij zich daarmee flink wrijven en smeren).

In navolging van Plinius schrijft *L. Fuchs*²⁰⁾ in zijn *New Kreüterbuch* (1543), Cap. 37 over de *Urtica*: „Die bletter mit Beerenschmaltz (= berenvet) gestossen und übergelegt, ist gut zu (= tegen) dem *podagra*, und allerley weetagen (= pijnen) der glider".

Ook in de 17de eeuw treffen we nog steeds de brandnetel aan als middel tegen de jicht. De bekende predikant van Terneuzen, *Petrus Hondius*²¹⁾, die in zijn gedicht, *De Moufe-schans*, een uitvoerige beschrijving geeft van zijn kruidtuin met zijn overvloed van gewassen en ons tevens nauwkeurig inlicht omtrent de geneeskracht van de gekweekte, zowel als van de in 't wild groeiende planten, zegt op pag. 187, dat er weinig afdoende middelen tegen de jicht zijn. Toch is er voor den lijder aan rheumatiek of jicht nog wel wat verlichting te vinden:

„Ver²²⁾ den alderbesten raet,
„Die mij hier te sinne staet²³⁾,
„Om de pijn te verlichten,
„En t' geswel te doen verswichten,
„Is: twee deelen Jonckvroumercke²⁴⁾,
„Ruyte²⁵⁾ en *Netels* elck een deel²⁶⁾,
„Die met Reusel van het vercke
„Overgoten in t' geheel,
„Eerstmael fijn en cleen gehackt,
„T'een met t' ander wert gepackt²⁷⁾,
„En tot plaester wert verstreken
„Voor de *gichtige*²⁸⁾ gebreken".

In een ander 17de-eeuws werkje, waarin over kruiden gehandeld wordt, 't *Vierde deel der Wijse Jaer-Beschrijver* (1662), vinden we II, blz. 86: „'t Zaet (nl. van de netels) met Honigh ghesoden en op de lenden ghesmeert, verdrijft de *lendensucht*" (= een rheumatische aandoening).

Was de brandnetel in de 17de eeuw dus blijkbaar een belangrijk volkgeneesmiddel, ook de officiële wetenschap maakte er nog steeds gebruik van tegen jicht en flereciijn; immers de medicus *Dr. Petrus Nijlandt* geeft in zijn aardige kruidboekje, *De Nederlandsche Herbarius of Kruidt-boeck* (1882) op blz. 79II 't volgende recept: „Voor het Flereciijn: Neemt *Netelen-bladeren* een handt vol, *Hadick-bladeren*²⁹⁾ twee handen vol, stoot het kleyn, ende legghet het op het pijnlijck lit".

Opzettelijk hebben we in 't bovenstaande vrij brede citaten gegeven, zowel uit de oudheid als uit later eeuwen, om duidelijk te doen uitkomen:

1e. dat de latere medici bij de toepassing van hun geneesmiddelen zich steeds bij hun voorgangers uit de oudheid aangesloten hebben en

2e. dat de *Urtica* altijd als een uitstekend medicament tegen rheumatische aandoeningen, als jicht en podagra, beschouwd is, zowel in de medische wetenschap als in de volksgeneeskunst, welke laatste voor een niet gering deel een popularisering is van wetenschappelijke geneeskunde uit vroeger eeuwen. Maar bij de in 't begin van dit artikel reeds genoemde volksgebruiken rondom Pinksteren, die tot heden hebben stand gehouden, is blijkbaar nog veel, dat, buiten de medische wetenschap om, verband houdt met religieuze voorstellingen en met 't volksgeloof aan de magische kracht van de *Urtica*. Dit blijkt ten overvloede nog zeer duidelijk uit een merkwaardige plaats bij *Dodonaeus* (ed. 1644, blz. 225b) waar we vinden: „De ghene die de *Netelen* over hem (= bij zich) draeght, met wat bladeren van Vijfvinger-cruyt ³⁰⁾, die sal vrij zijn van alle geesten ende voorschijnselen die den mensche pleghen te vervaeren: want sij benemen den mensche alle vreesse, als sommighe versekeren”. In dezelfde richting wijst ook een gebruik, dat ik uit mijn eigen geboortestreek (De Vechtstreek in Utrecht) ken, namelijk het op de borst dragen van een zakje met gedroogde brandnetelbladeren als prophylacticum tegen rheumatiek. Dat gebruik komt ook elders in ons land voor b.v. in Westerwolde (Gr.).

In de pharmacie heeft de *Urtica* tot in de 20ste eeuw een plaats behouden ³¹⁾ en in de homeopatische geneeskunde is het *Urtica-urens*-tinktuur tot op de huidige dag een belangrijk medicament tegen jicht. En nu tal van wetenschappelijke medici weer sterk de nadruk gaan leggen op 't nut van geneesmiddelen uit 't plantenrijk, is 't niet te verwonderen, dat onder hen ook de *Urtica* weer in ere komt. Zo zegt *A. P. Dinand* in zijn *Handbuch der Heilpflanzenkunde* (Nederl. bewerking van *W. H. de Wette*, 1934, blz. 76), dat de thee van brandnetels heilzaam kan werken bij nier- en blaassteen, jicht, rheumatiek en aambeien.

Ook onder ons volk, vooral natuurlijk op 't platteland, staan de inheemse netelsoorten nog altijd als een uitstekend antirheumaticum bekend. Zo schrijft *Dr. M. A. van Andel* ³²⁾, dat te Burgh (Zeeland) thee van gedroogde brandnetels tegen rheumatiek gebruikt wordt en dat te Eysden de door genoemde kwaal aangetaste lichaamsdelen met brandnetels ingewreven worden. Ook in Noord-Holland vindt men nog dergelijke gebruiken ³³⁾. En *A. de Cock*, *Volksgeneeskunst in Vlaanderen*, blz. 308 zegt, dat men in Vlaanderen tegen het *flerecijn* in de beenen een heet bad neemt om „daarna de beenen gansch te overnetelen”. Uit eigen ervaring is mij bekend dat in de Utrechtse Vechtstreek de brandnetelthee tegen rheumatische aandoeningen aangewend wordt, evenals in verschillende delen van Groningen, b.v. in Westerwolde.

Is de brandnetel dus sinds de grijze oudheid als een antirheumaticum gebruikt, ook tegen tal van andere kwalen is ze in de loop der tijden een gewaardeerd geneesmiddel geweest. Daarover willen we in een volgend artikel 't een en ander mededelen.

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

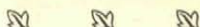
NOTEN.

- 1) In treffende overeenstemming hiermee is een gebruik, dat in ons eigen land nog voorkomt. In 't Westerkwartier van Groningen b.v. in Zevenhuizen en omgeving — en waarschijnlijk ook elders — wrijft men een merrie met brandnetels, om het z.g.n. „opbreken”, d.i. het niet drachtig worden, te voorkomen.
- 2) Vgl. *C. Bakker*, *Volksgeneeskunde in Waterland*, blz. 3.
- 3) Zie *Dr. J. Schrijnen*, *Nederlandsche Volkskunde* I, 227—230.
- 4) *Hippocrates* is waarschijnlijk in 460 of 459 n. Chr. op 't eiland Kos geboren en in 377 te Larissa gestorven. Hij was „de praktische arts bij uitnemendheid” en heeft de Griekse geneeskunde, die in wijsgerige speculatie dreigde onder te gaan, tot een zelfstandige wetenschap omgevormd, die uitgang van de methodische waarneming der feiten.
- 5) *Expectorans* = hoestmiddel.
- 6) Naar de Franse uitgave van *E. Littré*, *Oeuvres complètes d'Hippocrate*.
- 7) *Aulus Cornelius Celsus* (1ste eeuw na Chr.) was een Romeins medicus, die een groot encyclopaedisch werk geschreven heeft, *Artes* getiteld. In de zesde afdeling daarvan behandelt hij op grondige wijze de medische wetenschap in Hippocratische geest.

- 8) Ik gebruikte de Duitse uitgave van W. Frieboes, A. Corn. Celsus, Ueber die Arzneiwissenschaft in acht Büchern. 1906.
- 9) Pedanios Dioskorides van Anazarbos in Cilicië was een beroemd medicus-botanicus-pharmakoloog uit de eerste eeuw na Chr. Waarschijnlijk is hij militair arts geweest. Zijn hoofdwerk, *Materia medica*, schreef hij omstreeks 77 n. Chr. Ik volg hierbij de Duitse uitgave van Dr. J. Berendes, *Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern*. 1902.
- 10) Welke *Urtica*-soorten Dioskorides op 't oog heeft, is niet met zekerheid uit te maken.
- 11) kataplasma = papomslag.
- 12) gangreen = het afsterven van een lichaamsdeel.
- 13) Paulos van Aegina leefde in de 1ste helft van de 7de eeuw n. Chr. De Arabische schrijver Abul Faradsch ($\pm$ 1250) zegt van hem: „Onder de artsen, die in dezen tijd leefden, ($\pm$ 640) was Paulos Aeginetes beroemd”. Hij heeft een medisch werk in zeven boeken geschreven. Ik gebruikte de Duitse uitgave van Dr. J. Berendes, *Paulus von Aegina, Des besten Arztes sieben Bücher*. 1914.
- 14) Gajus Secundus Plinius werd geboren te Comum in 23 n. Chr. Als militair heeft hij vele veldtochten meegemaakt. Bij de uitbarsting van de Vesuvius in 79 vond hij de dood. Van zijn vele geschriften is o.a. bewaard gebleven een omvangrijk, maar lang niet altijd betrouwbaar, encyclopaedisch werk in 37 boeken, namelijk zijn *Historia naturalis*.
- 15) De bedoelde plaats bij Plinius (XXII, 13) luidt: „Articularis morbis et podagricis plurimum cum oleo vetere aut folia cum ursino adipe imponunt” d.i. Tegen jicht en podagra leggen velen er de bladeren (nl. van de *Urtica*) op met oude olie of met berenvet.
- 16) Rembert Dodoens of Dodonaeus was een beroemd Zuid-Nederlands botanicus-medicus (geb. 1517). Hij is ook keizerlijk lijfarts te Weenen geweest en daarna professor te Leiden (gest. 1585).
- 17) Flereciijn (ook fledersijn) = Podagra.
- 18) Dr. W. L. de Vreese, *Middeln. geneesk. recepten en tractaten*. 1894.
- 19) Uitgegeven door Dr. J. H. Gallée in 't *Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung*. XV. (1889).
- 20) De medicus Leonhart Fuchs gaf in 1543 te Bazel een uitstekend kruidboek uit, dat reeds in 't zelfde jaar ook in Nederlandse vertaling 't licht zag.
- 21) Geboren te Vlissingen omstreeks 1578, gestorven te Terneuzen 1621.
- 22) Ver = verreweg.
- 23) Die ik bedenken kan.
- 24) Jonckvroumercke: *Apium graveolens*, Selderie.
- 25) Ruyte = *Ruta graveolens*, Wijnruit.
- 26) van elk evenveel.
- 27) tezamen gekneet wordt.
- 28) gichtig = jichtig.
- 29) Hadick = *Sambucus ebulus*, Kruidvlier.
- 30) Vijfvingerkruid = *Potentilla reptans*.
- 31) Zie Dr. G. Dragendorff. *Die Heilpflanzen*, 179 en Dr. H. Zörnig, *Arzneidrogen*, II, 360—361.
- 32) Dr. M. A. van Andel, *Volksgeneeskunst in Nederland*, blz. 436.
- 33) C. A. Bakker, *Volksgeneeskunde in Nederland*, blz. 581—583.

Gr.

CHR. S.

NIEUWE PLANTENSOORTEN EN VARIËTEITEN GEVONDEN IN NEDERLAND IN 1937.

In deze en de volgende lijst staat (B.R.) voor B. Reichgelt te Nijmegen, (G.) voor J. v. Giersbergen te St. Michiels Gestel, (J.) voor P. Jansen te Amsterdam, (Ke.) voor J. Kern te Vlaardingen, (Kl.) voor A. W. Kloos Jr. te Dordrecht, (N.J.N.) voor Nederlandsche Jeugdbond voor Natuurstudie, (Th. R.) voor Th. Reichgelt te Nijmegen, (Un.) voor Excursie van meer dan 3 leden der Ned.Bot.Ver., (W.) voor W. H. Wachter te Rotterdam en (We.) voor Prof. Dr. Th. Weevers te Amersfoort.